

УДК – 376.5:343.81

А. В. СКИЦЬ

СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНА РОБОТА З НЕПОВНОЛІТНІМИ ЗАСУДЖЕНИМИ У ВИХОВНИХ КОЛОНІЯХ

Проаналізовано сучасний стан соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими у виховних колоніях Державної пенітенціарної служби (ДПС) України. Розглянуто відповідні законодавчі та відомчі нормативні документи. Визначено мету, завдання, зміст, форми та методи соціально-виховної роботи. Опрацьовано та узагальнено результати опитування персоналу виховних колоній в Україні. Запропоновано шляхи підвищення ефективності соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими.

Ключові слова: соціально-виховна робота, пенітенціарна педагогіка, неповнолітній засуджений, виховна колонія.

А. В. СКИЦЬ

СОЦИАЛЬНО-ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ РАБОТА С НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ ОСУЖДЕННЫМИ В ВОСПИТАТЕЛЬНЫХ КОЛОНИЯХ

Проведен анализ современного состояния социально-воспитательной работы с несовершеннолетними, осужденными в воспитательных колониях Государственной пенитенциарной службы Украины. Рассмотрены соответствующие законодательные и ведомственные нормативные документы. Определены цели, задачи, содержание, формы и методы социально-воспитательной работы в указанных заведениях. Обработаны и обобщены результаты опроса персонала воспитательных колоний в Украине. Предложены пути повышения эффективности социально-воспитательной работы с несовершеннолетними осужденными.

Ключевые слова: социально-воспитательная работа, пенитенциарная педагогика, несовершеннолетний осужденный, воспитательная колония.

A. V. SKITS

THE ACTUAL STATE OF SOCIAL AND EDUCATIONAL WORK WITH CONVICTED JUVENILES AT THE EDUCATIONAL COLONIES

The actual state of social and educational work with convicted juveniles at the educational colonies of Government penitentiary service of Ukraine is analysed. Legislative and department normative documents from this work assignment are considered. The current problems of purpose, objectives, contents, forms and methods of social and educational work are identified. The results of questioning from this direction of the staff of educational colonies of Ukraine are worked out and generalized. The ways of increase of efficiency of social and educational work with convicted juveniles are offered.

Key words: social and educational work.

В умовах функціонування спеціальної виховної установи – виховної колонії для засуджених неповнолітніх з урахуванням процесу становлення особистості неповнолітнього діяльність усіх частин і підрозділів ДПС України повинна бути спрямована на досягнення завдань виправлення та ресоціалізації вихованців. Гуманізація всіх сфер діяльності установи та

педагогіка співробітництва є в сучасних умовах загальними і визначальними принципами побудови системи виховного впливу на дітей-злочинців в умовах позбавлення волі.

Ми переконані, що досягнення непростих задекларованих завдань виправлення та ресоціалізації неповнолітніх можливе за умови здійснення системного, цілеспрямованого та правильно організованого впливу. Основним засобом та механізмом здійснення такого впливу є соціально-виховна робота. З урахуванням цього важливого значення набуває проблема наукового обґрунтування мети, завдань, змісту, форм та методів соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими, їх відповідності сучасному стану педагогічної науки, передусім пенітенціарної педагогіки, та загальним принципам розбудови України як демократичної, соціальної і правової держави.

Науковці вивчали та аналізували особливості соціально-виховної роботи з неповнолітніми в місцях позбавлення волі. Певний внесок у дослідження специфіки виправлення та перевиховання засуджених дітей в радянський період зробили М. Алемаскін, З. Астеміров, І. Башкатов, В. Пірожков, М. Фіцула та ін. [1; 2; 3; 4]. Проблеми виправного та ресоціалізаційного впливу на неповнолітніх засуджених за останній час розглядали О. Беца, П. Вівчар, С. Горенко, В. Кривуша, Г. Радов, В. Синьов, С. Скоков та інші вчені [5; 6; 7].

Проте цілісні наукові дослідження соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими як специфічного виду соціально-педагогічної діяльності в Україні не проводились, оцінка тих чи інших компонентів цієї роботи з позицій сучасної педагогічної науки та розвитку українського суспільства не надавалась, конкретні шляхи підвищення ефективності виправлення та ресоціалізації неповнолітніх засуджених не обґрунтовувались.

Метою дослідження є проведення детального аналізу актуальних проблем суті і змісту соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими в умовах позбавлення волі.

Основним завданням визначено аналіз положень законодавчих та нормативних документів, що регламентують проведення соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими, розгляд проблемних питань організації соціально-виховної роботи в практичній діяльності адміністрацій виховних колоній та окреслення загальних напрямків для підвищення ефективності вказаної роботи. Нами використано результати проведеного в 2010 р. опитування персоналу соціально-виховних та психологічних служб 10 виховних колоній ДПС України.

Відповідно до статті 123 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) України соціально-виховною роботою із засудженими до позбавлення волі є цілеспрямована діяльність персоналу органів і установ виконання покарань та інших соціальних інституцій для досягнення мети виправлення і ресоціалізації засуджених. Ця робота спрямовується на формування та закріплення в засуджених прагнення до заняття суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів та інших прийнятих в суспільстві правил поведінки, підвищення їх загальноосвітнього та культурного рівнів [8, с. 64].

Проведений аналіз законодавства та відомчих нормативних документів ДПС дає підстави стверджувати, що в такому вигляді, як зазначено в КВК України, соціально-виховна робота трактується і стосовно категорії неповнолітніх засуджених. Нині відсутні будь-які нормативні документи, які б відображали особливості проведення соціально-виховної роботи з такою категорією, як неповнолітні засуджені, деталізували завдання соціально-виховної роботи з ними, розкривали шляхи досягнення завдань виправлення та ресоціалізації, принципи її проведення тощо.

Детально проаналізувавши сучасний стан соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими у виховних колоніях, очевидним вбачається ухил задекларованих завдань цієї роботи не на соціально-педагогічні фактори, в основі яких лежать внутрішні зміни в особистості юного злочинця, а на юридичні чинники, які полягають в дотриманні ним певних норм поведінки та діяльності.

На нашу думку, така ситуація негативно впливає на ефективність і результативність соціально-виховної роботи щодо визначення завдань та шляхів і механізмів її реалізації.

Під час проведення опитування нами було запропоновано працівникам виховних колоній визначити першочергові завдання у проведенні соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими. В результаті опитування 34,9 % респондентів першочерговими завданнями такої роботи визначили формування у вихованців ціннісних орієнтацій та моральних засад, 30,1 % – формування у вихованців навичок керування власними почуттями й емоціями, 18,1 % –

формування у вихованців навичок спілкування та поведінки в певних ситуаціях, 13,6 % – сприяння у вирішенні соціальних питань вихованців після звільнення, 9,6 % – формування здорового способу життя вихованців, 7,2 % – викорінення чи мінімізацію певних негативних рис характеру, 3,6 % – правову просвіту вихованців.

Із зазначеного вище можна констатувати, що в сучасних умовах діяльності виховних колоній необхідним та актуальним вбачається якісний перегляд завдань, які ставляться при проведенні соціально-виховної роботи з вихованцями, перенесення акценту на соціально-педагогічні чинники особистості та відхід від практики радянського виправно-трудового права.

З особливою актуальністю питання визначення завдань соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими постає, на нашу думку, й у зв'язку з тим, що поняття «соціально-виховна робота» є комплексним і таким, що поєднує в собі два напрямки: виховну роботу і соціальну роботу, які, без сумніву, мають свої суттєві особливості та відмінності.

Така позиція підтвердилася в ході опитування. Так, під час анкетування персоналу виховних колоній 61,4 % опитаних підтримали думку про те, що виховна і соціальна робота є двома окремими напрямками роботи персоналу виховних колоній зі своїми специфічними завданнями, особливостями, методами, формами тощо. З таких позицій важливим для оцінки актуального стану проведення з неповнолітніми засудженими соціально-виховної роботи є співвідношення безпосередньо виховної та соціальної роботи в повсякденній роботі адміністрації виховної колонії. При вивченні цього питання було отримано такі результати: 20,5 % респондентів вважають, що в повсякденній роботі персоналу виховної колонії частка соціальної роботи становить 20 %, а частка виховної роботи – 80%, 39,8 % респондентів підтримали співвідношення 40 і 60 %; 34,9 % опитаних – відповідно 50 і 50 %; 3,6 % респондентів вважають, що частка соціальної роботи становить 60 %, а виховної – 40 %, і лише 1,2 % респондентів зазначили співвідношення 80 % соціальної і 20 % – виховної роботи.

Отже, очевидним є те, що в сучасних умовах діяльності адміністрації виховних колоній проведенню соціальної роботи приділяють недостатньо уваги, основний акцент при плануванні та проведенні соціально-виховної роботи робиться ще згідно з традиціями виправно-трудового права СРСР, на проведення виховної роботи.

Будь-яка діяльність здійснюється на основі певних керівних положень, вихідних ідей, які прийнято називати принципами. Саме тому важливе значення для розуміння спрямованості соціально-виховної роботи, особливостей її суб'єктно-об'єктних відносин відіграє характеристика принципів соціально-виховної роботи з неповнолітніми у виховних колоніях.

Загальні принципи кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань містяться в статті 5 КВК України. Серед них до тих, які безпосередньо стосується проведення соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими, можна віднести принципи гуманізму, демократизму, рівності засуджених перед законом, взаємної відповідальності держави і засудженого, диференціації та індивідуалізації виконання покарань, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів та установ виконання покарань.

Аналіз законодавчих актів і нормативних документів ДПС України, вивчення практики роботи виховних колоній в нашій державі щодо виправлення та ресоціалізації неповнолітніх засуджених дають підстави визначити такі задекларовані принципи проведення соціально-виховної роботи в спеціальних виховних установах в сучасних умовах:

- принцип спрямування соціально-виховної роботи з неповнолітніми в місцях позбавлення волі на вирішення завдань їх виправлення та ресоціалізації (частина 3 статті 6 КВК України);
- принцип тісного зв'язку соціально-виховної роботи з загальноосвітнім та професійно-технічним навчанням вихованців (статті 125, 126 КВК України);
- принцип комплексного підходу при плануванні та проведенні соціально-виховної роботи (частина 1 статті 124 КВК України);
- принцип орієнтування соціально-виховної роботи на психолого-педагогічні принципи і методи (частина 2 статті 124 КВК України);

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ

- принцип залучення інших соціальних інституцій, в т. ч. громадських, релігійних організацій, спеціальних органів виконавчої влади до проведення соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими (частина 1 статті 123, статті 128, 149 КВК України);
- принцип здійснення диференційованого виховного впливу на неповнолітніх (частини 4, 5 статті 123 КВК України);
- принцип розвитку в засуджених корисної ініціативи та соціальної активності в організації соціально-виховної роботи (стаття 127 КВК України);
- принцип залучення батьків та рідних і близьких неповнолітніх засуджених до соціально-виховної роботи (частина 2 статті 149 КВК України) та ін.

Згідно зі статтею 124 КВК України в колоніях проводиться моральне, правове, трудове, естетичне, фізичне, санітарно-гігієнічне виховання засуджених, а також інші його види, що сприяють становленню в неповнолітніх життєвої позиції, яка відповідає правовим нормам і вимогам суспільно корисної діяльності [8, с. 65].

При цьому завдання морального виховання досягаються шляхом проведення з вихованцями бесід, лекцій, диспутів, зустрічей з цікавими людьми, перегляду фільмів і телепередач, обговорення книг тощо. Серед форм та методів правового виховання найбільш поширеними є лекції, роз'яснення законодавства, вечори запитань-відповідей, юридичні консультації та ін. Трудове виховання здійснюється шляхом професійно-технічного навчання неповнолітніх, залучення їх до трудового процесу на підприємстві або в майстернях колонії, роботу гуртків різного спрямування, трудових змагань, участі вихованців в роботах щодо самообслуговування та покращення умов тримання. Для досягнення цілей естетичного виховання використовуються бесіди та лекції відповідної тематики, тематичні вечори, конкурси, фестивалі (передусім варто відзначити щорічні Всеукраїнські заочні фестивалі самодіяльної художньої творчості неповнолітніх засуджених «Червона калина»). Фізичне виховання забезпечується через залучення вихованців до щоденної ранкової зарядки, спортивних секцій, змагань, заочних олімпіад, турнірів тощо.

В ході дослідження нами було поставлене завдання визначити, якому напрямку виховання в умовах виховних колоній приділяється найбільше уваги та який напрямок виховання має найбільшу результативність. Відповідно в результаті опитування працівників виховних колоній шляхом визначення так званих рейтингу застосування (Рз) та рейтингу результативності (Рр) встановлено коефіцієнт ефективності (Ке) напрямків виховання в умовах виховних колоній та проведено їх рейтингове оцінювання згідно з цим показником (таблиця 1). При цьому коефіцієнт ефективності (Ке) визначався за формулою:

$$Ke = (Pp - Pz) / Pz * 100\%$$

Таблиця 1

Рейтингове оцінювання ефективності напрямків виховання неповнолітніх в умовах виховних колоній

Напрямок виховання	Рейтинг застосування (Рз), бали	Рейтинг результативності (Рр), бали	Коефіцієнт ефективності (Ке), %
Фізичне виховання	66	87	+ 31,8
Естетичне виховання	23	27	+ 17,4
Трудове виховання	149	152	+ 2,01
Санітарно-гігієнічне виховання	31	29	6,5
Правове виховання	111	103	7,2
Моральне виховання	107	89	16,8

Аналіз результатів дослідження дає підстави стверджувати про акцентування уваги адміністраціями виховних колоній на трудовому вихованні неповнолітніх засуджених, низьку ефективність морального та правового виховання дітей-злочинців, відносно ефективність фізичного та естетичного виховання неповнолітніх.

Такий стан справ, при якому два, на нашу думку, найважливіші напрямки виховання щодо формування у вихованців законослухняної поведінки (моральне та правове) мають низьку ефективність, вказує на необхідність перегляду практики роботи адміністрацій виховних

колоній у виправленні та ресоціалізації неповнолітніх засуджених, пошуку нових форм та методів роботи тощо.

Даючи оцінку стану соціально-виховної роботи з неповнолітніми в місцях позбавлення волі, не можна оминати увагою детальний аналіз і характеристику методів соціально-виховної роботи або способів і шляхів діяльності відповідних суб'єктів роботи та неповнолітніх засуджених для досягнення цілей виправлення і ресоціалізації.

Практика роботи спеціальних виховних установ для неповнолітніх засуджених та аналіз відповідної літератури (В. М. Синьов, Г. О. Радов, В. І. Кривуша, С. Ю. Замула, С. І. Скоков [5; 9]) дають підстави стверджувати, що в пенітенціарній педагогіці, як правило, досліджувались та використовувались методи виправного впливу на засуджених або методи перевиховання. Щодо методів соціальної роботи з вихованцями, то, на жаль, до недавнього часу із зрозумілих причин належна увага їх вивченню та практичній реалізації не приділялась. Разом з тим у діяльності адміністрацій виховних колоній деякі методи соціальної роботи (здійснення патронажу, соціальний супровід, допомога в побутовому обслуговуванні, консультування, соціально-психологічний тренінг, метод «рівний-рівному» тощо) використовуються.

Загалом у практичній діяльності персоналу виховних колоній використовуються такі методи соціально-виховної роботи: формування і корекції свідомості (бесіда, лекція, диспут, переконання, приклад, психолого-педагогічний вибух тощо); формування і корекції позитивного досвіду поведінки (вправи, доручення, вимоги, контроль); додаткової мотивації і стимулювання поведінки (змагання, критика, примус, довіра, покарання, заохочення тощо) [9, с. 18].

Під час дослідження стану проведення соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими у виховних колоніях в Україні нами було вивчено питання, яка група вищезазначених методів найбільш часто використовується персоналом колоній для виправлення та ресоціалізації неповнолітніх засуджених. В результаті узагальнення отриманої інформації нами було встановлено, що 57,9 % опитаних найбільш поширеними в практичній діяльності вважають методи формування і корекції свідомості, 34,9 % – методи додаткової мотивації і стимулювання поведінки і лише 7,2 % – методи формування і корекції позитивного досвіду поведінки. Відповідно, при визначенні групи методів, які, на думку респондентів, мають найбільшу ефективність в роботі з неповнолітніми злочинцями, були встановлені дещо інші результати. Так, 39,4 % опитаних (-18,5 % порівняно з тими, хто назвав їх найбільш поширеними) вважають найбільш ефективними знову ж таки методи формування і корекції свідомості, 34,5 % (+27,3 %) – методи формування і корекції позитивного досвіду поведінки і 26,1 % опитаних (-10,8%) – методи додаткової мотивації і стимулювання поведінки.

Такий стан справ засвідчує недостатність приділення уваги адміністраціями виховних колоній групі методів формування і корекції позитивного досвіду поведінки, які, на нашу думку (і це підтверджується позицією респондентів), є найбільш ефективними щодо виправлення і ресоціалізації неповнолітніх.

В тісному зв'язку з методами соціально-виховної роботи в місцях позбавлення волі перебувають форми соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими. Згідно зі статтею 124 КВК України ця робота із засудженими організовується в індивідуальних, групових і масових формах на основі психолого-педагогічних принципів і методів [8, с. 65].

Отже, можна зробити висновок, що законодавець насамперед виділяє та розглядає форми соціально-виховної роботи із засудженими, класифікуючи їх за об'єктом педагогічного впливу.

Аналогічно підходу стосовно методів нами під час опитування практичних працівників виховних колоній було поставлене завдання з'ясувати найбільш поширені та найбільш ефективні форми соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими. В результаті опрацювання отриманої інформації встановлено, що 69,9 % респондентів найбільш поширеною в практичній діяльності персоналу виховних колоній вважають індивідуальну форму роботи, 25,3 % групову і 4,8 % – масову. Даючи відповідь на запитання про найбільш ефективну форму соціально-виховної роботи, 54,2 % (-15,7 % порівняно з тими, хто вказав її як найбільш поширену) такою вважають індивідуальну форму, 44,6 % (+19,3 %) – групову та 1,2 % (-3,6 %) – масову форму роботи.

Така ситуація вказує на те, що тій формі роботи, яка, згідно з сучасними дослідженнями науковців має найкращий результат в процесі вирішення завдань соціалізації особистості

(групова форма), в нинішніх умовах діяльності виховних колоній приділяється знову ж таки недостатня увага.

Здійснений аналіз стану справ щодо мети, змісту та основних положень проведення соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими у виховних колоніях дає підстави стверджувати про назрілу необхідність внесення суттєвих змін до цієї роботи. В зв'язку з цим, актуальним питанням для науковців та персоналу спеціальних виховних установ України є розробка нової моделі соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими на основі сучасних технологій соціально-педагогічної діяльності з обґрунтуванням та запровадженням у практику роботи типових програм виправлення та ресоціалізації (наприклад, програми профілактики агресивності, жорстокості, формування навичок спілкування тощо). При цьому акцент повинен бути зроблений на групові форми роботи, більш активне використання методів формування і корекції позитивного досвіду поведінки, активізацію використання елементів соціальної роботи й ін.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алемаскин М. А. Воспитательная работа с подростками. – М.: Знание, 1979. – 42 с.
2. Астемиров З. А. Трудовая колония для несовершеннолетних. – М.: Юридическая литература, 1969. – 120 с.
3. Башкатов И. П., Фицула М. Н. Основы исправления и перевоспитания несовершеннолетних осужденных в воспитательно-трудовых колониях. – М., 1984. – 324 с.
4. Пирожков В. Ф. Психологические основы перевоспитания осужденных в воспитательно-трудовых колониях. – М.: Академия МВД СССР, 1979.
5. Педагогічні основи ресоціалізації злочинців / В. М. Синьов, Г. О. Радов, В. І. Кривуша, О. В. Беца. – К.: МП «Леся», 1997. – 272 с.
6. Вівчар П. В. Особливості морального виховання неповнолітніх засуджених у виховно-трудових колоніях: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – Тернопіль, 1999. — 19 с.
7. Горенко С. В. Педагогічні умови ресоціалізації неповнолітніх засуджених у закладах пенітенціарної системи: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. – Луганськ, 2004. – 20 с.
8. Кримінально-виконавчий кодекс України: офіційне видання. – К.: Атіка, 2003. – 96 с.
9. Основи пенітенціарної педагогіки і психології: навч. посібник / С. Ю. Замула, В. А. Костенко, В. І. Мандра, С. І. Скоков та ін.; ред. В. М. Синьова. – Біла Церква, 2003. – 101 с.